

Stare i rijetke knjige franjevačke samostanske knjižnice Trsat

Starc, Luana

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:724824>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Luana Starc

Stare i rijetke knjige franjevačke samostanske knjižnice Trsat

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku – smjer knjižničarstvo

Luana Starc

Matični broj: 19021

Stare i rijetke knjige franjevačke samostanske knjižnice Trsat

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost - knjižničarski smjer

Mentor: prof. dr. sc. Aleksandar Mijatović

Rijeka, 21. veljače 2017.

Sažetak

Samostanske knjižnice danas imaju veliku ulogu u očuvanju knjižnične baštine jer u svojim prostorima čuvaju velik broj starih knjiga i inkunabula. U ovom radu prikazat će se franjevačka samostanska knjižnica Trsat koja je 2011. započela sa bibliografskom obradom i katalogizacijom svoje građe u CROLIST katalogu. Najprije je potrebno nešto reći o povijesti tiskarstva koje je potisnulo rukopisnu knjigu. Zatim će se predstaviti zbirka inkunabula i fond stare knjige, predstaviti restauracijsko-konzervatorski radovi, te zaštita te stare knjižnične građe. Reći će se nešto i o zakonima i pravilnicima koji nigdje izrijekom ne spominju samostanske knjižnice, a one su danas riznice knjižne baštine koja spada u kulturno dobro Republike Hrvatske.

Ključni pojmovi: samostanske knjižnice, stara knjiga, inkunabule, zaštita i pohrana knjižne građe

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Izum tiska.....	2
3. Stara knjiga: pojam (materijalna i tipografska obilježja).....	3
4. Franjevci u Hrvatskoj, osnutak i uredbе samostanskih knjižnica	6
5. Legislativni okvir djelovanja samostanskih knjižnica	8
6. Knjižnica Franjevačkog samostana Trsat	11
7. Projekt bibliografske obrade građe franjevačkih knjižnica Provincije svetog Ćirila i Metoda.....	13
8. Zbirka inkunabula samostanske knjižnice Trsat.....	14
9. Građa stare knjige samostanske knjižnice Trsat.....	23
10. Konzervatorsko – restauratorski radovi na knjižnoj građi franjevačkog samostana na Trsatu.....	27
11. Stara knjiga kao predmet zanimanja korisnika	30
12. Zaključak.....	31
Literatura	32
Popis priloga.....	33

1. Uvod

U 15. stoljeću knjiga postaje sredstvo komunikacije i stvarna kulturna potreba. Samostanske knjižnice u čitavom svijetu u sebi čuvaju knjižnično blago koje vrlo često zbog nedovoljne brige i nemogućnosti zaštite propada. U Hrvatskoj je sredinom 20. stoljeća započeta briga za zaštitu građe od kulturne i baštinske vrijednosti. Franjevačka samostanska knjižnica na Trsatu jedna je od prvih koje su svoju građu inventarizirale i danas se vrši bibliografska obrada. No, put knjižnice od zatvorene prostorije unutar franjevačkog samostana na Trsatu do današnjeg stanja bio je dug i spor.

U ovom ću radu predstaviti fond samostanske knjižnice, započevši od zbirke inkunabula, a spomenuti ću i ostalu građu iz XVI., XVII. i XVIII. stoljeća koja je još u tijeku katalogizacije. Kako bi se razumio povijesni kontekst nastanka građe donosi se kratki pregled povijesti tiskarstva. Predstaviti ću konzervatorsko – restauratorske radove koji su izvršeni na oštećenoj građi i reći nešto o načinu financiranja knjižnice i projektima koji su dosad ostvareni ili su u tijeku, a tiču se zaštite, pohrane i kataložne obrade knjižnične građe.

Pokušat ću pronaći i obrazložiti zakone i pravilnike koje samostanske knjižnice slijede u svom uređenju i djelovanju, dotaknuti se poteškoća i prepreka te predložiti moguća rješenja. Na kraju bi trebalo zaključiti može li se u skoroj budućnosti očekivati da će samostanska knjižnica na Trsatu otvoriti svoja vrata javnosti, ima li za to potrebe i kojim će korisnicima ta građa biti od iznimne važnosti.

2. Izum tiska

Prve knjige tiskane metalnim pomičnim slovima pojavile su se u Europi sredinom 15. stoljeća. Gutenbergovim izumom tiskarske preše i to je označilo revolucionarni obrat u proizvodnji knjige. Jedna od najpoznatijih tiskanih knjiga na svijetu, a svakako prva tiskana, dvostupačna 42-redna Biblija, izašla je godine 1455., nedatirana i bez oznake tiskara na kolofonu. Knjiga ima dva sveska velikoga formata, s tekstom otisnutim u dva stupca i pravo je remek-djelo tiskarskoga umijeća (Stipčević 1985: 85). Pronalazak tiska omogućen je stanjem u kojem se zateklo europsko društvo: na kulturnom se planu širi pismenost, pod utjecajem humanista došlo je do duhovne renesanse i želje za ponovnim istraživanjem staroklasične književnosti. Stari način umnažanja knjiga ručnim prepisivanjem bio je vrlo spor i skup, stoga je trebalo pronaći rješenje da se knjiga izradi u kraćem vremenu i uz pristupačniju cijenu. Gutenbergov su izum ubrzo prihvatili kulturni krugovi većine zemalja uvidjevši u njemu mogućnost širenja pismenosti, a time i kulture, na sve društvene slojeve.

Gutenbergovi učenici uskoro otvaraju tiskare u nizu njemačkih gradova, a prije Gutenbergove smrti tiskarska vještina prelazi Alpe i seli se u Italiju. Od svih talijanskih gradova najveću slavu kao proizvođač tiskanih knjiga postigla je Venecija, grad u kojem je nova vještina našla moćne zaštitnike i mecene, ali i idealne kulturne, ekonomske i političke uvjete za svoj bujni razvitak. Do kraja 15. stoljeća u Veneciji je radilo preko 150 tiskarskih radionica u kojima je tiskano preko 4000 knjiga – više nego i u jednom drugom evropskom gradu. Svoje su tiskare u Veneciji otvorila i dva Hrvata krajem 15. stoljeća u kojima su se tiskale i knjige na glagoljici. Razlog zbog kojeg su popovi glagoljaši morali tiskati svoje bogoslužne knjige u vrijeme kada su mletačke i druge tiskare u Italiji tiskale goleme količine pobožnih i općenito vjerskih knjiga na latinskom jeziku isti je onaj koji je popove glagoljaše u srednjem vijeku prisiljavao da sami prepisuju knjige koje su bez muke mogli nabaviti na knjižnom tržištu, ali na latinskom jeziku. Glagoljašima, naime, knjige na latinskom jeziku nisu bile potrebne ni u liturgiji ni u pastoralnom radu, osim kao predlošci za pisanje svojih knjiga, odnosno zato da ih prevedu s latinskog originala na starohrvatski jezik, a zatim i na živi hrvatski jezik. Čim se pojavila nova tiskarska tehnologija, morali su se sami pobrinuti da nauče vještinu tiskanja knjiga, a kada su u Veneciji stekli potrebno znanje, osnovali su u vlastitoj zemlji tiskare za svoje specifične potrebe (Stipčević 2005: 19). Na hrvatskom tlu, prva je tiskara otvorena u Kosinju u Lici, potom u Senju, a u prvu fazu razvitka glagoljskog tiskarstva spada i ona koja je osnovana u Rijeci (Stipčević 1985: 282). Nju je 1530. godine osnovao i financirao Šimun Kožičić Benja. Tiskara,

nažalost, nakon Kožičićeve smrti ne nastavlja s radom. Prvu je pravu tiskaru Rijeka dobila kasno – 1779. godine. Zaključujemo da se, zahvaljujući njemačkim tiskarima koji su se kretali prema Italiji, Francuskoj i Njemačkoj, tamo otvaraju i pokreću tiskarske oficine, tiskana knjiga postaje idealnim sredstvom za širenje ideja koje su zaokupljale ondašnje društvo, a na hrvatskom tlu pridonosi razvoju glagoljice (Katić 2007: 7).

3. Stara knjiga: pojam (materijalna i tipografska obilježja)

Uobičajena definicija stare knjige omeđuje vremensko razdoblje njezina nastanka od Gutenbergova izuma u 15. stoljeću pa sve do sredine 19. stoljeća, kada se s ručnog tiska prešlo na strojni tisak, koji je povećao nakladu, uveo nakladnički uvez i time promijenio njezina materijalna obilježja. (Katić 2007: 40-41)

Knjige tiskane do 1500. godine nazivamo inkunabulama (hrvatski naziv *prvotisak*). Prve su se inkunabule u znatnoj mjeri povodile za srednjovjekovnim rukopisnim kodeksom, stoga ih razlikujemo od stare knjige tiskane od 16. stoljeća nadalje. Inkunabule su, oponašajući manuskripte imale brojne manjkavosti: nemaju naslovnu stranu, nemaju paginaciju ni naslove poglavlja. Naime, iluminacije (dekoriranje početnih slova), ilustracije, i ukrašeni naslovi poglavlja unosili su se naknadno rukom. Tiskari su tako unajmljivali sposobnosti iluminatora kako bi podigli kupovnu vrijednost knjige, no čest je slučaj bio da je potražnja za knjigom bila velika i zahtijevala je kraće vrijeme izrade, stoga su ta polja ostajala prazna. (Pollard 2011: 84) Oponašale su prve inkunabule ne samo formu već i materijal (papir, pergamena), metode uveza, oblik slova, način predstavljanja teksta preuzete od manuskripta (rukopisa). Ondašnji su tiskari pazili i da veličina tiskane knjige u potpunosti odgovara rukopisnom kodeksu, stoga su inkunabule uglavnom velikog formata i nespretne za rukovanje jednako kao i srednjovjekovni kodeksi od pergamene. Od rukopisne su knjige tiskari preuzeli i običaj dodavanja opširnih komentara uz sam tekst. Katkada su komentari bili mnogo opširniji od samog komentiranog teksta, stoga da bi čitalac lako uočio što je tekst, a što komentar, tiskari su tekst tiskali većim, a komentar manjim slovima. S vremenom će komentari postati kraći, ali će se i dalje tiskati na rubu stranice, uz sam tekst. Takve su bilješke dobile naziv „manšeta“, no bez obzira na te iznimke u 18. stoljeću komentari se sele ispod teksta, na dno stranice, gdje se u većini slučajeva nalaze i danas (Stipčević 1985: 302). Krajem 15. stoljeća, Schoffer u svojoj tiskari uvodi

kolofon. Tiskanje kolofona s podacima o vremenu, mjestu i okolnostima tiskanja kasnije postaje pravilo (Katić 2007: 25).

Važnost inkunabula nalazimo i u činjenici da su one poput rukopisa bile veoma skupe, stoga postojanje inkunabule u nekoj knjižnici govori mnogo o imovinskom stanju vlasnika, mecene ili samostana u to doba. Premda su bile skupe, knjige su se ipak kupovale da bi se čitale. Stoga posjedovanje neke knjige možemo smatrati prilično pouzdanim pokazateljem da se vlasnik zanimao za njezin sadržaj i time saznajemo za intelektualne preokupacije sredine u kojoj takva knjižnica postoji. U kasnija vremena će knjiga cijenom postati mnogo pristupačnija i mnogi će je kupovati više kao ukrasni predmet, odnosno iz bibliofilskih i sličnih razloga (Stipčević 1985: 310).

Stoljeće koje je uslijedilo predstavljalo je stvarni napredak te nadogradnju na tipografska iskustva postignuta u ranijem razdoblju. U duhu renesanse, tiskari postaju slobodniji, napuštaju stare rukopisne tradicije i odlučuju se na inovativna i racionalnija rješenja. Osobita je novost da knjiga 16. stoljeća uvodi pravu naslovnu stranicu. Umjesto starog kolofona, incipita, eksplicita i drugih završnih formula, sada se svi podaci o piscu, naslovu djela kao i oni o impresumu i godini tiskanja donose na posebnom listu koji stoji na početku knjige i takav je izgled sačuvan sve do naših dana. Tiskari na knjigu unose svoj signet (tiskarski znak) i stavljaju ga na naslovnu stranu, odmah iznad impresuma. Signeti 16. stoljeća znatno su sadržajno i umjetnički bogatiji od onih šabloniziranih koji su se umetali na inkunabule. Oni se zadržavaju sve do 19. stoljeća i likovno su prilagođeni stilu koji vlada u pojedinim razdobljima. Knjiga 16. stoljeća riješila je i pitanje obrojčavanja listova knjižnog bloka i time olakšala upotrebu knjige. Umjesto neprikladnog označivanja svežnjica knjižnog bloka složenim tipografskim signaturama, kustodama i registrima koje nalazimo na inkunabulama, sada se uvodi jedinstvena paginacija, a ponekad folijacija.

Uvode se i inovacije u knjižnoj ilustraciji. Iako se ponekad još mogu naći iluminacije slikane rukom, od sredine stoljeća knjige se ilustriraju drvorezima ili bakrorezima što im daje raskošniji izgled. Bakrorez će preuzeti i tiskane knjige u sljedećim stoljećima i primjenjivati će se sve do novijih postupaka pronađenih u 19. i 20. stoljeću. (Katić 2007: 21-22). Papir na kojem se tiska u 16. stoljeću mnogo je tanji i znatno slabiji od onoga iz 15. stoljeća. Međutim, poput inkunabula sadrži vodene znakove ili filigrane. Filigrani imaju veliku važnost za današnje katalogizatore. Mogu poslužiti za datiranje knjiga na kojima nije navedena godina izdavanja (primjerice zbog oštećenja). Isto tako, pomoću rasporeda vodenih crta i znakova može se odrediti i bibliografski format.

Naime, arak papira kojim je započinjalo tiskanje bio je različite veličine i nije postojao određeni standard za format, no najčešći formati bili su: 440 mm x 608 mm, 345 x 490 mm i 310 x 440 mm¹. Sve do najnovijih međunarodih standarda (ISBD) format se stare knjige nije mjerio u centimetrima, već se određivao prema tomu koliko je puta tiskarski arak bio presavijen. Jednim presavijanjem nastaje 2° ili folio. Folio je najveći format (visina hrpta od 35 cm nadalje). Daljnjim presavijanjem nastaje kvarta ili 4° (2 presavijanja, visina hrpta od 25 do 35 cm), oktav ili 8° (3 presavijanja, visina hrpta od 18 do 22 cm), 16° (4 presavijanja, visina hrpta od 10 do 15 cm), 32° (5 presavijanja, visina hrpta do 10 cm) itd. Folio i 32° su najrjeđi formati, a oktav je najrašireniji i dijeli se na: veliki oktav (visina hrpta od 23 do 25 cm), već spomenuti oktav i mali oktav (od 15 do 18 cm).

Filigrani ili vodeni žigovi su svojevrsni potpisi tvornica koje su izrađivale papir. Ti su se znakovi dobivali tako što su se na sito od gustih metalnih žica na koje se stavljala papirnata kaša stavljale razne figurice, od tanke žice. Na mjestima gdje su se nalazile te žičane figure papir je, pošto se osušio, bio tanji i prozirniji pa su se na taj način figurice jasno razabirale ako se list papira okrenuo prema svjetlu. Motivi vodenih znakova vrlo su raznoliki: najčešće su to razne životinje ili biljke, fantastični likovi i kombinacije raznih likova, pa simboli, pojedini predmeti (sidro, zvono, križ, kruna, bodež itd.). Osnovni razlog zbog kojeg su proizvođači pravili vodene znakove na papiru bila je zaštita kvalitete njihovih proizvoda, drugim riječima imali su funkciju zaštitnih znakova (Stipčević: 262). Pri jednom presavijanju tj. folio formatu filigran se nalazi na sredini papira, a linije su vertikalne, kod kvarte filigran se nalazi na sredini presavijanja, a linije su horizontalne itd.

Filigrani imaju golemo značenje i za povijest knjige. U prvom redu pomaže da se datira papir, a to znači i sama knjiga tiskana na tom papiru. Detaljna istraživanja pokazala su da je svaki proizvođač upotrebljavao određene znakove u određeno vrijeme i time je moguće odrediti vrijeme nastanka papira, točnosti do u desetljeće.

Slaganjem presavijenih i tiskanih araka (slogova ili svežnjeva) nastaje knjižni blok. Takav se knjižni blok tada davao na uvezivanje knjigovešcima. U osobitim slučajevima, ako je to naručilac tražio, umjetnici i umjetni obrtnici ukrašavali su korice izrađenim zlatnim ili srebrnim limom, dragim ili poludragim kamenjem, emajlom itd. Brojne inkunabule nalazimo s drvenim koricama koje nisu bile osobito skupe, a bile su čvrste i pogodne za naknadno ukrašavanje i urezivanje. Sve do kraja 15. stoljeća uvezi i ukrašavanje korica neće se bitno

¹ <http://www.lzmk.hr/hr/izdanja/natuknice/120-hrvatska-enciklopedija/896-knjiga>

razlikovati od uvezivanja rukopisnih knjiga. Tek veće količine knjiga što izlaze iz sve brojnijih tiskara prisilila je knjigoveže da pojednostave tehniku uveza i da prijeđu na serijsku proizvodnju. Neki tiskari u svojim radionicama zapošljavaju knjigoveže, ali uglavnom samo za uvez knjiga namijenjenih posebnim kupcima. Izdavači, odnosno tiskari u većini slučajeva ne vode brigu o uvezivanju knjiga. Knjige su najčešće prodavali neuvezane, posebno ako ih je trebalo transportirati u neki daleki grad na prodaju. Knjižari su ih primali od izdavača u bačvama, a potom davali na uvezivanje (vidi Stipčević 1985:308). Budući da je uvez bio skup, često se događalo da su vlasnici knjiga stavljali više djela u jedan uvez. Početkom 16. stoljeća više je ubrzan rad na ukrašavanju korica upotrebom metalnog valjčića u kojem je bio urezan neki ukrasni motiv. Unatoč unaprjeđenjima, gotovo do 20. stoljeća koristila se slična tehnika ušivanja slogova i presvlačenja korica u kožne presvlake.

4. Franjevci u Hrvatskoj, osnutak i uredbe samostanskih knjižnica

Nedugo nakon osnutka svoga reda u talijanskom Asiziju, franjevci dolaze u Hrvatsku i počinju osnivati samostane. Iako su bili „prosjački red“ i nisu smjeli ništa osobno posjedovati, ubrzo su poput dominikanaca (kojima je izobrazba i znanje bilo sredstvo suzbijanja hereze) postali širitelji i promicatelji pisane kulture, knjiga i knjižnica. S vremenom su postali najbrojnija redovnička zajednica u Hrvatskoj, a zbog blizine Italije najbrojniji su samostani osnivani u primorskim krajevima, Dalmaciji i Istri i urbanim središtima na većim otocima. Za razliku od benediktinaca koji su svoje samostane podizali podalje od gradova, franjevci svoje samostane osnivaju u prvom redu u urbanim središtima koja uskoro postaju središta ukupnog društvenog i gospodarskog, pa onda i kulturnog i znanstvenog života, posebice nakon osnutka sveučilišta i širenja novog staleža: građanskog staleža (Stipanov 2015:37).

U takvim uvjetima franjevački samostani bili su prepoznati kao kulturna središta i središta znanja, posebice ako su imali škole. Važnost koju su samostani imali u promicanju kulture i učenja prepoznao je i crkveni vrh stoga je Papa Benedikt XII. franjevcima 1336. propisao osobite uredbe o uspostavljanju samostanskih knjižnica i njihovom uređenju. Papa Pijo II. je pak ponovno potvrdio uredbe o knjižnicama, prema kojima svaki samostan treba imati skriptorij, u kojem će se također sabirati i čuvati rukopisni svesci i knjige. Najviše upravno tijelo Franjevačkog reda, tzv. generalni kapitul, te je odredbe usvojio i proglasio u sveopćem zakoniku reda. Tzv. Lionske odredbe iz 1518. godine traže da u svakom samostanu bude

zasebna prostorija za knjige, knjižnica. K tome zabranjuju da franjevci prenose knjige iz jednog samostana u drugi, pa naređuju da svaka samostanska knjižnica ima popis knjiga koje čuva. Samostanski starješina može dopustiti da pojedini članovi samostana trajno koriste određene knjige, ali tada valja zabilježiti tko ih koristi (Hoško 1999: 229). Nadalje prema odluci Općeg franjevačkog zbora (kapitula) iz 1593. godine održanog u Valaldolidu u svakom samostanu treba biti toliko knjiga koliko je potrebno propovjednicima i nastavnicima različitih franjevačkih škola za edukaciju i propovijed. Te uredbe također obvezuju svakoga starješinu – gvardijana samostana, da uspostavi samostansku knjižnicu, da budno bdiju nad knjigama, njihovim smještajem i da knjižnicu vode oni koji ju najviše koriste te da provincijali osiguraju dovoljno sredstava za nabavu knjiga. Te odluke je odobrio papa Klement VIII., a s vremenom su postale sastavni dio općeg franjevačkog zakonika, tzv. Generalnih konstitucija (Hoško 2008: 13).

Knjige su u fond samostanskih knjižnica ulazile prepisivanjem u samostanskim skriptorijima, darovima drugih samostana, ostavštinama umrlih redovnika ili kupovinom, iako treba imati na umu da su neki redovi zbog zavjeta siromaštva imali zabranu trošenja novaca na kupovinu knjiga. Samostani su u prošlosti uživali veliki ugled, a ugledni i imućni građani često su samostanima darivali pokretnu i nepokretnu imovinu, uključujući i knjige koje su tada imale veliku vrijednost (Vegh 2004:75).

5. Legislativni okvir djelovanja samostanskih knjižnica

Kako bih ukazala na vrlo kompleksan položaj samostanskih knjižnica unutar pravnih odredbi i stvarnih organizacijskih aktivnosti, referirati ću se na članak *Organizacijske pretpostavke zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama* autora Maje Krtalić, Tihomire Čop i Damira Hasenaya.

Oni navode da u pravnom smislu zaštitu knjižne baštine uređuje nekoliko relevantnih zakonskih odredbi, a to su: Zakon o knjižnicama (1997), Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica (2001), Pravilnik o zaštiti knjižnične građe (2005) i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (2015). Ti pravni dokumenti predstavljaju opći okvir za očuvanje baštine i djelovanje različitih vrsta knjižnica, pa tako dijelom i samostanskih.

Zakonom o knjižnicama uređuje se knjižnična djelatnost, uvjeti i način na koji se ona obavlja, ustrojstvo i način rada. Prema članku 6 spomenutog zakona knjižnična djelatnost obuhvaća i stručnu obradu, čuvanje i zaštitu knjižnične građe te provođenje mjera zaštite građe koja je kulturno dobro. Autori ističu da se samostanske knjižnice u Zakonu izrijeком nigdje ne spominju, ali članak 8 definira pravni kontekst prema kojemu se knjižnična djelatnost obavlja prema standardima kojima se uređuju poslovi te kadrovski i tehnički uvjeti svojstveni pojedinim vrstama knjižnica. Samostanske knjižnice pripadaju vrsti specijalnih knjižnica, točnije, knjižnica u sastavu vjerskih zajednica ili knjižnica vjerskih zajednica. Za specijalne knjižnice standarde propisuje ministar koji je nadležan prema području djelatnosti knjižnice².

Nadalje se napominje da Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara uređuje vrste kulturnih dobara, uspostavljanje zaštite kulturnih dobara, obveze i prava vlasnika kulturnih dobara, mjere zaštite i očuvanja kulturnih dobara, obavljanje poslova zaštite i očuvanja kulturnih dobara i druga važna pitanja povezana sa zaštitom i očuvanjem. Prema ovom zakonu među kulturna dobra ubrajaju se sve pokretne i nepokretne stvari od umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i drugog znanstvenog značaja, a među njih se ubrajaju i dokumentacija i bibliografska baština. Prema članku 5 toga zakona svrha je zaštite kulturnih dobara zaštita i očuvanje kulturnih dobara za buduće generacije; stvaranje povoljnijih uvjeta za opstanak kulturnih dobara i poduzimanje mjera potrebnih za njihovo redovito održavanje te sprječavanje svih radnji koje ugrožavaju integritet kulturnog dobra ili uključuju

² Zakon o knjižnicama. 1997. Narodne novine

protupravno postupanje s kulturnim dobrima³. Zaključuje se da su samostanske knjižnice kao objekti u kojima se čuva stara knjižnična građa dužne registrirati građu koja ima svojstva kulturnog dobra. Knjižnična građa koja ima svojstvo kulturnog dobra prisutna je u svim vrstama knjižnica. Prema mjerodavnom zakonodavstvu, vlasnici i imatelji dužni su skrbiti o toj građi, dok je za nadzor i stvaranje sustava zaštite i očuvanja hrvatske pisane/tiskane baštine zadužena Nacionalna i sveučilišna knjižnica kao središnja matična knjižnica. Pomalo je nejasno tko bi zapravo trebao obavljati matičnu djelatnost za samostanske knjižnice i je li to ičija zakonska obveza. Naime, članak 3 Pravilnika za matičnu djelatnost knjižnica u RH ističe da se sustav matične djelatnosti obvezatno ustrojava za knjižnice koje su osnovane kao javne ustanove i svoju djelatnost obavljaju kao javnu službu. Obavljanje poslova matičnosti za ostale knjižnice, bez obzira jesu li samostalne ili u sastavu te jesu li njihovi osnivači pravne ili fizičke osobe, određuje se posebno za svaku knjižnicu ugovorom s matičnom knjižnicom. Samostanske knjižnice najčešće ne obavljaju javnu službu. No, ako su im zbirke registrirane kao kulturno dobro, matičnu djelatnost obavlja neka od sveučilišnih knjižnica, ovisno u kojem području djeluju. Autori zaključuju da bi dakle trebalo pretpostaviti da samostanske knjižnice stručnu pomoć u organizaciji i zaštiti svojih zbirki trebaju očekivati od najbliže sveučilišne te nacionalne knjižnice.

Pravilnik o zaštiti knjižnične građe utvrđuje mjere zaštite i očuvanja knjižnične građe neovisno o vrsti knjižnice, pa je on svakako primjenjiv i na samostanske knjižnice. Njime se uređuje postupak popisivanja, vrednovanja i postupanja s građom za koju se utvrdilo ili se podrazumijeva da ima svojstvo kulturnog dobra. Autori opet ističu kako se samostanske knjižnice nigdje ne spominju izrijeком iako je poznato da se u njima čuva bogata knjižnična građa koja je ujedno i kulturno dobro. Nadalje navode kako se standardi za specijalne knjižnice mogu smatrati preporukom djelovanja za samostanske knjižnice, no svaka je specijalna knjižnica specifična za sebe te je teško uspostaviti općeprimjenjive kriterije djelovanja. Dakle, relevantni zakoni koji su vezani uz knjižnice i kulturno dobro neizravno se odnose i na samostanske knjižnice. No, ti ih zakoni ne obvezuju, s obzirom da Uredba Hrvatske biskupske konferencije o crkvenim knjižnicama (uključujući samostanske knjižnice) utvrđuje kako crkvene knjižnice nisu samostalne ustanove, već u svemu ovise o Ordinariju odnosno vrhovnom redovničkom poglavarstvu, budući da su crkveno vlasništvo⁴.

Autori napominju da je očigledna činjenica da su samostanske knjižnice podijeljene između zakonske pripadnosti crkvenom sustavu te stručne pripadnosti knjižničnom sustavu.

³ Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. 2014. Narodne novine 98

⁴ Uredba HBK o crkvenim knjižnicama. 2001. Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 129,1.

Problem samostanskih knjižnica očituje se u tome što se nigdje izrijeком ne spominju u hrvatskim zakonima. Stoga je potrebno na nacionalnoj razini usustaviti tu problematiku i unijeti termin samostanskih knjižnica, odnosno knjižnica u sastavu vjerskih organizacija, u postojeću zakonsku regulativu.

2007. godine započeo je na nacionalnoj razini Program zaštite i očuvanja knjižnične građe koja ima svojstvo kulturnog dobra. Programom su obuhvaćene zbirke stare i rijetke građe u svim vrstama knjižnica. Posebna je pozornost posvećena samostanskim i knjižnicama ostalih vjerskih zajednica. Glavni su ciljevi tog programa, kako navode autori, identifikacija, evidencija i izgradnja baštinskih zbirki. Također potrebno je utvrditi postupke pravne zaštite knjižnica i knjižničnih zbirki koje imaju svojstvo kulturnog dobra, organizirati pristup knjižnicama, zbirkama i pojedinačnim primjercima knjižnične građe kroz programe sustavne obrade građe (inventarizacije i katalogizacije) te ostvariti samu fizičku zaštitu pojedinačnih primjeraka. U programu se također naglašava da je potrebno pronaći drukčiji, multidisciplinarni pristup koji će okupiti stručnjake iz više različitih disciplina, pratiti i kontrolirati rad na nacionalnoj razini, identificirati svako kulturno dobro i prepoznati matične ustanove kao baštinske okosnice i simbole nacionalnog identiteta. Navodi se i da je prilikom provođenja ovog programa zaštite uočeno sustavno zanemarivanje lošeg stanja zbirki i to je na koncu dovelo do propadanja većeg djela zbirki.

Ministarstvo kulture je, stoga, u suradnji s upravom za zaštitu i očuvanje kulturne baštine dogovorilo da se skrb o baštinskim knjižnicama odvija na dvije razine: na jednoj će se graditi nacionalni sustav za zaštitu i očuvanje pisane baštine, a na drugoj će se pružanjem pomoći preventivne zaštite (konzervatorsko – restauratorskih radova) te inventarizacije, pojedinim knjižnicama omogućiti ulazak u taj sustav. Na taj se način usporavaju fizička propadanja zbirki u cjelini, a izgradnjom inventara omogućiti će se identifikacija najvrijednijih i najugroženijih primjeraka za kurativnu zaštitu. Novčana sredstva za provođenje preventivne zaštite i inventarizacije osigurana su putem Natječaja za javne potrebe u kulturi Ministarstva kulture. Financijska se sredstva, naime, dodjeljuju zbirkama koje udovoljavaju sljedećim kriterijima: zbirka je u privatnom vlasništvu (vjerskih zajednica i drugih privatnih vlasnika) ; zbirka sadrži vrijedan i specifičan fond knjižne građe; u zbirci je potrebno provesti reviziju odnosno usklađivanje rješenja o registraciji zbirke kao kulturnog dobra: zbirku je potrebno registrirati kao kulturno dobro; zbirka je manjeg opsega pa se potrebni postupci mogu obaviti u relativno kratkom vremenu uz minimalne troškove.

Crkvene knjižnice nisu samostalne ustanove, nego u svemu ovise o Ordinariju odnosno vrhovnom redovničkom poglavarstvu, budući da su crkveno vlasništvo. Sve franjevačke

knjižnice djeluju pod svojim provincijama i one vrše nadzor nad njihovim radom. Provincijat za rad i poslovanje knjižnice zadužuje redovnika, koji u pravilu ima obvezu podnositi izvješća o radu.

Franjevačke knjižnice svoje svakodnevno poslovanje uglavnom financiraju same, no dobivaju se i neka nepovratna sredstva od nadležnog ministarstva kulture. Svaka provincija financira rad svoje knjižnice i nerijetko se susreću s nedostatkom financijskih sredstava. Franjevačka samostanska knjižnica na Trsatu se 2014. godine prijavila na natječaj za prije spomenuti program Ministarstva kulture. Navedeni restauracijsko – konzervacijski radovi omogućeni su upravo financiranjem iz tog programa.

6. Knjižnica Franjevačkog samostana Trsat

Knjižnica franjevačkog samostana uz svetište Gospe Trsatske ima dugu povijest; ona počinje utemeljenjem samostana po mecenatskoj odluci kneza Martina Frankopana 1454. godine. Pretpostavlja se da su franjevci na Trsatu u samostanu imali posebnu prostoriju za spremanje i čuvanje spisa tj. za onodobnu zajedničku knjižnicu. Tu pretpostavku možemo opravdati uzevši u obzir odredbe konstitucija donesene u 16. stoljeću, a i činjenicu da je trsatski samostan imao središnje mjesto među franjevačkim samostanima Bosanske vikarije. Franjevački način života zahtjeva ne samo organizirano stjecanje visokoškolske naobrazbe u filozofiji i teologiji nego i trajnu izobrazbu propovjednika i ispovjednika.

U prvoj polovini XVII. stoljeća, 1629. godine, požar je zakočio razvitak trsatskog samostana, a Franjo Glavinić, tadašnji gvardijan spominje kako je požar oštetio samostansku knjižnicu i arhiv. Taj je požar uništio svaki trag skriptorija i prve knjižnice u trsatskom samostanu koja je sigurno posjedovala knjige potrebne sustavnoj izobrazbi mladih franjevaca jer je sam Glavinić bio student na Trsatu. Uskoro su trsatski franjevci uz pomoć Frankopana obnovili oštećeni samostan i uz dotadašnji samostanski sklop dogradili nove zgrade. Pronađeni popis inkunabula ukazuje na danas najstariji sadržaj trsatske samostanske knjižnice, ali su i one nabavljene nakon spomenutog požara ili ih je nakon dokidanja franjevačkog samostana u Senju 1806. godine, preuzela trsatska knjižnica. Sadržaj inkunabula ukazuje da su te knjige mogli koristiti ispovjednici i propovjednici, ali i učitelji filozofije i teologije (Hoško 1999 :222)

U proširenom trsatskom samostanu franjevci su u drugoj polovici XVII. stoljeća reorganizirali filozofsku i teološku nastavu i vodili filozofsko učilište i bogoslovnu školu. Bio je to osobit razlog da se u trsatskoj knjižnici tada poveća broj knjiga zbog potreba tih škola, njihovih nastavnika i učenika. U to je vrijeme trsatska knjižnica sadržajem postala studijskom knjižnicom, obogaćena filozofskom i općom teološkom literaturom s područja teološke polemike te knjigama iz crkvenog prava. Nastava filozofije trajala je dvije ili tri godine, a nastavnici su predavali logiku, fiziku, metafiziku, nauk o duši, animastiku ili psihologiju te kozmologiju, učenje o nastanku svijeta, neba i svemira (Hoško 2003 :227).

U 18. stoljeću trsatska samostanska knjižnica otvorila je vrata osobitoj teološkoj literaturi jer je državna vlast Habsburske Monarhije donijela školske uredbe za visoke bogoslovne škole kako bi studenti dobro upoznali učenje i drugih kršćanskih crkava i zajednica. Te odredbe nalažu da pribave priručnike dogmatske i polemičke teologije i djela modernih učitelja filozofije (Lokmer 2013: 363). Osim građe koja je redovnicima služila za propovijedi i obrede, knjižnice su unutar svog fonda imale i brojne rječnike i gramatike, ali i građu koja je služila za pučko prosvjećivanje. Franjevci su u povijesti poznati kao učenjaci, stoga ne čudi da u franjevačkim knjižnicama možemo pronaći i literaturu koja se bavi i ljekarstvom, zdravstvom i medicinom. Misali i propovjedne knjige bile su velikih formata, jer se težilo da budu dostupne svima, ali čitale su se samo u knjižnici. Na taj način ih se čuvalo od uništavanja i propadanja, jer su na korištenje bile dane samo u samostanskim knjižnicama. Manjeg su formata bile knjige koje su redovnici nosili na putovanja ili su im bile potrebne u svakodnevnom životu, a to su knjige poput molitvenika, brevijara i priručnika (Dimnjaković 2014: 14).

Kako je samostan na Trsatu sve do 1900. godine bio u sastavu Hrvatsko-slovenske franjevačke pokrajine sv. Križa u toj se knjižnici i danas nalazi velik broj knjiga na slovenskom jeziku. Iz popisa knjiga u 18. stoljeću saznajemo da su franjevci veće zanimanje gajili za knjige na štokavskom narječju i ikavskom i ijekavskom govoru, dok knjiga na kajkavskom ima mnogo manje. 1900. godine trsatska samostanska knjižnica brojala je otprilike 10 000 svezaka, a danas sadrži oko 20 000 svezaka građe (knjiga i periodike). Iz priloženih brojki moglo bi se zaključiti kako se u zadnjih 100 godina fond udvostručio, ali tomu nije tako. U popis iz 1900. godine nije uključena periodika i građa koja se koristila u bogoslovnoj školi jer se nalazila u zasebnoj prostoriji. Tijekom 80-ih godina prošlog stoljeća provedena je reklasifikacija knjiga tiskanih do 1850. godine, te su prof. Šime Jurić i fra Vatroslav Frkin formirali i u trsatskome samostanu različite zbirke knjiga, a među njima i zbirku inkunabula. Rijetke su knjige popisane u poseban katalog i zaštićene u vatrostalnim ormarima, smještenim u knjižnici, a sva je građa klasično

obrađena (katalozi na listićima) (Lokmer 2013: 369). Građa je na policama bila razdijeljena u dvadeset skupina po sadržaju koje je sastavio Vatroslav Frkin, i to su: 1. biblijske znanosti, 2. dogmatsko bogoslovlje, 3. ranokršćanski crkveni oci, 4. teološka polemika, moralno i pastoralno bogoslovlje, 6. crkveno i građansko pravo, 7. filozofija, 8. duhovno bogoslovlje, 9. crkvena povijest, 10. građanska povijest, 11. biografija i hagiografija, 12. franjevačka odgojna i povijesna literatura, 13. medicina, 14. knjige različitog sadržaja (mješovito), 15. liturgija, 16. beletristika, 17. jezikoslovlje, 18. ascetička literatura, 19. propovijedništvo, 20. časopisi.

7. Projekt bibliografske obrade građe franjevačkih knjižnica Provincije svetog Ćirila i Metoda

Vrijedno je spomenuti i program koji je pokrenula Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda. Ona posjeduje u svojim samostanima na području Republike Hrvatske (Rijeka-Trsat, Karlovac, Jastrebarsko, Zagreb-Kaptol, Samobor, Jastrebarsko, Klanjec, Krapina, Čakovec, Varaždin, Čuntić, Kloštar Ivanić, Bjelovar, Koprivnica, Slavonski Brod, Cernik, Virovitica, Našice, Požega, Osijek, Vukovar, Ilok i Šarengrad) i u Republici Srbiji (Bač, Zemun, Novi Sad i Subotica) knjižnice s bogatim i vrijednim fondom od preko 200.000 jedinica knjiga i periodike najvećim dijelom baštinskoga karaktera (Lokmer, 2013:75).

Franjevci su svoje samostanske knjižnice tijekom vremena, posebno tamo gdje su to prostorne mogućnosti dopuštale, sredili i gotovo svu građu katalogizirali na klasičan način. Međutim, zahtjev vremena je da se sadržaji tih knjižnica, njihovi klasični katalozi pretoče u oblik dostupan svima, oblik čitljiv, razumljiv svim korisnicima svijeta. Elektronički katalozi dostupni na internetu, elektroničkoj mreži, povezani s digitalnim arhivom (knjižnicom) su upravo najprikladniji oblik sustavnoga predstavljanja i stavljanja na raspolaganje javnosti te bogate knjižnične građe. Svjesni toga, franjevci ove Provincije odlučili su 2012. godine objediniti netom započeto pojedinačno djelovanje nekih od svojih samostana (Požega, 2010. i Rijeka-Trsat, 2011.), te izgraditi knjižnično-informacijski sustav Provincije, tj. načiniti zajednički katalog svih knjižnica Provincije i time dati javnosti informacije o sadržaju, ponajprije o najstarijoj i najvrijednijoj građi svojih samostana u Hrvatskoj, a potom i onih izvan Hrvatske. Tako danas, nakon nekoliko godina u ovome sustavu stalno djeluje nekoliko knjižnica (Našice, Požega, Slavonski Brod, Trsat, Varaždin, Virovitica, Zagreb), a drugi

samostani povremeno (Karlovac, Samobor, Klanjec, Čakovec, Kloštar Ivanić, Koprivnica, Cernik, Vukovar, Ilok) u kojima vrijedni knjižničari – suradnici i volonteri uz potporu lokalne samouprave obrađuju građu (Frkin 1995: 89)

No, da bi projekt uspješno zaživio u svim samostanima potrebno je slijediti primjere gore navedenih gradova, gdje se vidi uspješna suradnja Provincije i gradskih vlasti, s ciljem da se franjevačke knjižnice uredi što fizički, što kataložno i da se otvore i daju na korištenje javnosti. Dosad su knjižnice bile uglavnom smještene u klauzurama, zatvorenim dijelovima samostana, pa će ovim projektom doći do njihovog otvaranja i stvaranja njihove dostupnosti javnosti, točnije znanstvenicima, djelatnicima iz područja kulture, obrazovanja, studentima, učenicima, novinarima, ali i običnim građanima koji se zanimaju za ovu posebnu vrstu građe (Lokmer 2014: 56).

U 2013. godini obrađeno je oko 90-ak inkunabula, izvršena je obuka pet knjižničara suradnika na projektu, postavljene su nove radne stanice u pet samostana, obrađeno je oko 1400 svezaka građe iz kategorije Hrvatske rijetke knjige. 2014. godine obrađeno je oko 2500 svezaka građe Hrvatske rijetke knjige, oko 500 svezaka iz zbirke Knjige 16. stoljeća, te proširena edukacija na još tri knjižničara. 2015. izvršena je obrada 500 svezaka iz zbirke Knjige 16. stoljeća, obrada oko 2000 naslova iz zbirke Knjige 17. stoljeća te obuka još dva knjižničara za rad u CROLIST-u.

8. Zbirka inkunabula samostanske knjižnice Trsat

Kao što je već spomenuto trsatska knjižnica ima zbirku inkunabula i to 22 primjerka. Iako se to možda ne čini kao veliki broj, treba uzeti u obzir da je danas u svijetu poznato samo 40 tisuća primjeraka. Naziv *inkunabula* (*incunabula*) prvi je upotrijebio Mallincrodt, a sama riječ preuzeta iz latinskog znači *kolijevka* (Stipčević 1985:311). Nazivom inkunabula označene su knjige tiskane od izuma tiskarskog stroja 1455. do 1500. godine, iako ta vremenska granica nije najlogičnija jer je ispravnije inkunabulama smatrati knjige što se svojim arhaičnim izgledom bitno ne razlikuju od rukopisnih predložaka. U svakom slučaju, danas se pri sastavljanju popisa inkunabula, 1500. godina uzima kao donja granica vremena izdanja.

Na pet primjeraka 2015. godine izvršeni su konzervatorsko-restauratorski radovi, a u 2016. godini izvršen je isti postupak na još tri inkunabule. 2011. godine, kad je započet projekt Hrvatske franjevačke provincije Ćirila i Metoda, Fila Bekavac-Lokmer započela je s obradom i katalogizacijom inkunabula. Time je samostanska knjižnica na Trsatu postala prva knjižnica unutar Provincije s obrađenim inkunabulama dostupnim na CROLIST katalogu. Na računalu

poslužitelju, koje je smješteno u Rijeci, naziva *Franjo* smještena je baza podataka, tj. zajednički katalog Provincije, odnosno bibliografska i normativna baza. Svi zapisi iz baze Franjo nalaze se i u CROLIST-u, koji ima razvijen program za obradu stare hrvatske građe i zasniva se na UNIMARC formatu za strojno čitljivo kataogiziranje s mogućnošću povezivanja s digitaliziranim primjerkom građe. Građa se obrađuje u sustavu zajedničke katalogizacije i preuzimanja zapisa prilikom čega su na raspolaganju bibliografski i normativni zapisi iz kataloga CROLIST, a time se štedi vrijeme obrade, dobiva na kvaliteti i ujednačenosti zapisa, olakšava rad i rezultat su zapisi s potpunim bibliografskim i materijalnim opisom obrađenoga primjerka, koji je potom odmah dostupan na mreži. Prilikom obrade svaka jedinica građe dobiva svoju signaturu koja se sastoji od skraćenice pojedine samostanske knjižnice i oznake rasporeda, tj. zbirke u kojoj se ta jedinica građe nalazi (Dimnjaković 2014: 61). Prije elektroničke obrade građe, težilo se očistiti knjigu od prašine malim usisavačem ili temeljitije posebnom četkom te je prije povratka na mjesto umotati u poseban bezkiselinski papir, ukoliko su bila vidljiva oštećenja.

Juraj Lokmer 2013. godine objavio je istraživački rad u kojem je objavio da su među inkunabulama koje se nalaze u knjižnici trsatskog franjevačkog samostana nalaze i tri koje na direktan način imaju vezu sa Senjom: ili su bile vlasništvo senjskoga franjevačkog samostana ili su došle iz Senja. Stoga, mislim da je bitno navesti popis inkunabula, informacije o njihovom fizičkom stanju i raritetu:

1. AEGIDIUS / Columna / ROMANUS. In Aristotelis De anima commentum. Venetiis, /Bonetus Locatellus /pro Ocraviano Scoto, 31. I. 1496 /1497/. 2°

Primjerak je uvezan u karton presvučen kožom s utisnutim ukrasima oštećenog hrbta i drvenim koricama, uvez s početka 16. stoljeća. Knjižni blok je oštećen, nalazimo oštećenja od crva i mrlje od vlage. Format primjerka je folio.

2. ALBERTUS MAGNUS. Summa de creaturis. P . I – II. Venetiis, Simon de Luere pro Andrea Torresano, I / 19. XII 1498, II / 16. II 1498 / 1499 / 2° Got

Primjerak se sastoji od dva volumena, uvez je noviji i od kartonskih korica s platnenim hrbtom. Oba volumena presvučena su u modri papir na kojima također nalazimo oštećenja od vlage.

3. ALEXANDER de HALES. Summa universae theologiae. P . I, IV . Papiae, Joannes Antonius de Birretis et Franciscus Girardengus, I / 11. VII 1489 , IV /23. XII 1489 . 4° Got.

Inicijali su izrađeni rukom, crveni, iskićeni. Na vrhu prve stranice stoji podatak da je ta knjiga dodijeljena ostavštini samostana 1671. godine. Primjerak je uvezan u drvo presvučeno smeđom kožom s metalnim šablonama, znatna oštećenja od vlage i crva, posebice knjižnog bloka i korica, restaurirano 2014. godine. Format primjerka je kvarta (visina hrpta 22 cm).

4. ANGELUS de CLAVASIO. Summa angelica de casibus conscientiae (cum add. Hieronymi Tornieli). Clavasii, Jacobus Suigus, de Suigo, III Id Mai / 15. V / 1486. 4° Got.

Ova inkunabula je najpoznatije djelo Angelusa de Chiavasso. Sadrži detaljan repertorij sa svim teološkim odgovorima na svaki problem vezan uz grijeh i pokoru. Podijeljena u 659 članaka poredanih abecednim redom koji tako tvore leksikon moralne teologije. Ovom primjerku nedostaje prvih osam listova (epistola, prologus, tabele i dva lista Summa –e) i na kraju nedostaje pet listova. Tiskana je polugoticom, jednobožno (crno) dok su inicijali crvene ili modre lombarde. Nema originalne paginacije ni folijacije, već su numerirani pojedini odlomci. Knjiga ima obilje marginalnih bilježaka uz tekst, a na listu 1 dodane su Tabele consanguinitatis. Knjižni blok ovog primjerka je djelomično oštećen, listovi su također oštećeni na rubovima, vidljive su i manje mrlje od vlage i veća oštećenja od insekata. Iz dokumentirane činjenice saznaje se informacija da je ta knjiga bila vlasništvo franjevačkog samostana u Senju odakle je kasnije došla u knjižnicu trsatskoga franjevačkog samostana⁵.

5. ANTIPHONARIUM. Antiphonarium Romanum (Franciscus de Brugis, ed.) Venetiis, Johannes Emericus de Spira pro Luca Antonio Junta . (cca 1499 / 1500.) 2° Got. Cum notis

Ovom primjerku nedostaju listovi XII, XIII i na kraju 41. lista umetnuta su tri knjigoveška lista. Uvez je izvorni: drvene korice presvučene bijelom kožom s utisnutim šablonama s metalnim kopčama. Primjerak sadrži notne zapise, tiskan je crvenom i crnom bojom, velikog je folio formata (visina hrpta čak 57 cm). Knjiga je restaurirana 2015. godine.

6. ANTONIUS FLORENTINUS. Confessionale Defecerunt scrutantes scrutinio. / Add.: / Titulus de restitutionibus. / Venetiis / Bartholomaeus Cremonensis, / non post / VII / 1473. 2° Rom.

⁵ Usp. Lokmer, J. Tri inkunabule iz Senja u knjižnici

Ovaj je primjerak priručnik za ispovjednike, ali i za pokornike i sastoji se od dvije knjige. Na kraju knjižnog bloka (kolofonu) zapisani su stihovi i u njima saznajemo podatke o tiskaru. Prema podacima koje donosi British Library tj. ISTC (Incunabula Short Title Catalogue) ovo izdanje iz 1473. vrlo je rijetko jer je u svijetu evidentirano samo 56 primjeraka. Ova inkunabula je cjeloviti primjerak. Ima 128 listova, odnosno 256 stranica folio formata. Folijacija i paginacija nije originalno otisnuta, već je ispisana rukopisom. Korice ove inkunabule su drvo, bez hrpta s vidljivim grubim prošivima debelim konopom, što ukazuje da su korice vjerojatno iz vremena nastanka knjige⁶. Knjiga je restaurirana 2015. godine.

7. BIBLIA / Latine / . Biblia, cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos s. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. P. III: Venetiis, Franciscus Renner de Heilbronn, 1482 (1483). 2° Got.

Ovaj je primjerak u defektnom stanju, nedostaju listovi 38, 39, 315 – 334, 448 – 460. Uvez je originalan i iz 16. stoljeća, korice su oštećene od vlage i insekata, presvlaka je od smeđe kože s utisnutim koncentričnim paralelogramima. Vidljivi su tragovi kopči, no one nedostaju.

8. BIBLIA / Latine / . Biblia cum glossa ordinaria Walafri Strabonis aliorumque et interlineari Anselmi Laudunensis et cum postillis Nicolai de Lyra... Venetiis. Paganinus de Paganinis, 18 . IV 1495 . 2° Got

Ova inkunabula se sastoji od tri djela uvezana u dva sveska. Ti svesci sadrže listove c2-470, 471 – 479, 448 – 666, 667 – 1002, a sve ostalo nedostaje. U prvom svesku dodano je 7, a u drugom svesku 1 prazan knjigoveški list. Oba sveska imaju drvene korice, ostatke kožnatih kopči, mrlje od vlage i oštećenja od insekata. Prvi je svezak uvezen u smeđu presvlaku, a drugi u bijelu kožu. Drugi dio djelomično je privezan uz prvi i treći dio.

9. CATHARINA SENENSIS, S. Liber divinae doctrinae / Latine /. /Tr. Raimundus de Vineis / . Brixiae, Bernardinus de Misintis, 15. IV 1496. 8° Got.

Ovaj primjerak inkunabule uvezan je u pergamentu, korice su od meke bijele kože bez ukrasa, nalazimo znatna oštećenja knjižnog bloka, mrlje od vlage i oštećenja od crva. Inkunabula restaurirana 2015. godine. Ovaj je primjerak tiskan u Bresci i formatom spada u mali oktav.

⁶ Usp. Lokmer, J. Tri Inkunabule iz Senja u knjižnici

10. CONRADUS de ALEMANNIA. Concordantiae bibliorum. / Sebastianus Brant, ed. /P.

I. Basileae, Johannes Frobenius et Johannes Petri, I /Non Sept. / 5. IX /1496. 2° Got

Iako nalazimo mrlje od vlage, nečistoće i oštećenja od crva, ova inkunabula je u vrlo dobrom stanju. Korice su od ljepenke, presvučene bijelom glatkom kožom. Na naslovnom listu nalaze se zapisi: jedan nečitljiv, a drugi navodi da je knjigu koristio Petar Francetić (ex libris) i ostavlja je trsatskoj knjižnici.

11. DUNS SCOTUS, Johannes. Quaestiones super quatuor libris Sententiarum...

abbreviatae et ordinatae per Johannem de Colonia . /Venetiis / , Vendelinus de Spira,

/ca 1476/ . 4° Rom

Ovom primjerku sprijeda nedostaje pet nesigniranih listova i list na kraju. Na marginama se nalazi manji broj bilježaka, tiskan je crnom tintom. Na slobodnom listu prednje korice se također nalazi ex libris Petra Francetića, a na prvom listu zapis da knjiga pripada trsatskoj knjižnici.

12. EVANGELISTARIUM /Croatice / . Evangelia et epistolae cum prefationibus et

benedictionibus in lingua Illyrica. Emendata et diligenter correcta per fratrem

Bernardinum Spalatensem. Venetiis, Damianus de Gorgonzola Mediolanensis, 12. III

1495. 4° Got

Ova inkunabula restaurirana je 90-ih godina zbog velikih oštećenja od vlage. Restauracijom je dobila kartonske korice i presvlake od smeđe kože. Primjerak je defektan, sprijeda nedostaje 65 listova, a izdanje je popunjeno s tri knjigoveška lista na kojima su bilješke i prijevod naslova na hrvatski *Lekcionarij Bernardina Spljecanina*. Ovo je iznimno vrijedan primjerak jer je to jedan od tri sačuvana primjerka u svijetu.

13. FERRARIIS, Johannes Petrus de. Practica nova iudicialis. Venetiis, Jacobinus Suigus,

20, III 1487 . 4° Got

Korice ove inkunabule su od kože ispisane goticom, ali su u jako lošem stanju, zbog čega je primjerak na restauraciji. Na marginama ima manji broj bilježaka, a na prvom listu nalazimo bilješku da je knjiga ostavljena trsatskom samostanu 1641. godine.

14. GRADUALE. Graduale Romanum (Ed . Franciscus de Brugis). /P . – II/ . Venetiis,

Johannes Emericus de Spira pro Luca Antonio de Junta, 28. IX 1499 ; I 1499 ; 1 . III

1500. 2° Got., ilustr. cum notis

Primjerak je u dva volumena i to su notni zapisi crkvene glazbe. Na drvenim koricama prvog volumena vidljiva su velika oštećenja od crva i vlage, uvezane u drvo presvučeno smeđom kožom s utisnutim ukrasima i okovima i kopčama. Nedostaju listovi LXXXIII, LXXXIII, CXLV. Drugi je volumen u znatno boljem stanju, presvlaka je od bijele kože s utisnutim šablonama i okovima te kožnatim kopčama. Pretpostavlja se da uvez nije originalan već da je primjerak ponovno uvezen, vjerojatno u 18. stoljeću. Primjerku su dodana tri lista pisana rukom, list CCCXLI ojačan je pergamenom koja je pisana glagoljicom.

15. GREGORIUS IX, papa. Decretales (Ed. Petrus Albinianus Trecius). Venetiis, Johannes de Colonia et Johannes Manthen, Pridie Cal. Apr. / 31. III/ 1479 . 2° Got.

Ovaj primjerak inkunabule uvezan je u karton presvučen smeđom kožom oštećena i platnom oblijepljena hrbta. Inicijali su crveni ili modri, a na početku djela ljubičasti na zlatnoj podlozi, bogato ukrašeni. Nedostaju listovi 1-4, 6-10.

16. GREGORIUS IX, papa. Decretales. Venetiis, Thomas de Blavis, de Alexandria, 15. XII 1489 . 4° Got.

Inicijali u ovoj inkunabuli su modre lombarde unesene rukom. Na početku knjige nedostaje list a1. Knjiga ima manji broj marginalija uz tekst, a na zadnjem listu je slabo čitljiva bilješka na latinskom. Uvez je načinjen od kartonske korice, slabo očuvan i presvučen smeđom kožom, a obrez crveno bojadisan. Nalazimo utisnute šablone i okove te kožnate kopče (Sl. 2.)

17. PELBARTUS de THEMESWAR. Sermones Pomerii de sanctis. / Augustae Vindelicorum, Johannes Otmar, non ante 1502. / 2° Got

Primjerak je uvezan u drvo presvučeno kožom, oštećena hrbta i korica. Na slobodnom listu podstave prednje korice nalazi se bilješka o piscu i djelu. Na početku teksta stoji zapis da knjiga pripada trsatskom samostanu od 1641. Uvez je kasniji (drvene korice presvučene glatkom smeđom kožom), stoga možemo pretpostaviti da je i bilješka nadodana kad i uvez. Uz tekst se nalazi nekoliko rubnih bilježaka.

18. PETRUS LOMBARDUS. Sententiarum libri IV cum conclusionibus Henrici Gorichen et problematibus s. Thomae articulisque Parisiensibus. Venetiis, /Bonetus Locatellus / pro Octaviano Scoto, XVII Kal. Jan. /16. XII / 1489. 2° Got

Uvez ove inkunabule je u pergameni vrlo oštećenih korica i knjižnog bloka. Ispod kolofona stoji napomena: *Iste liber est ... de Brixia*. Također su veoma oštećeni prvi i zadnji listovi uzrokovano vlagom i ličinkama.

19. SAVONAROLA, Hieronymus. *Expositio vel meditatio in psalmum XXX In te Domine speravi.* / Venetiis, Sine typ. n. = Typ. Savonarolae „*Expositio super psalmum L.* Venetiis, s. d., s.d. / 8° Got.

Ovaj je primjerak jedan od defektnijih. Sastoji se od 12 listova, ostalo nedostaje. Ne saznajemo ni godinu izdanja zbog listova koji nedostaju, iako se kao pretpostavka može uzeti 1499.

20. SAVONAROLA, Hieronymus. *Expositio super psalmo L / Miserere mei Deus/ , dum erat in vinculis.* / Venetiis, sine typ. n., s.d. / 8° Got.

Ovom primjerku također nedostaje godina izdanja. Na naslovnoj stranici prednjeg priveza nalazimo dva zapisa da je knjiga u vlasništvu samostana te stari pečat samostana. Ova knjiga ima dva priveza sprijeda i straga. Prvi je inkunabula s popisa pod brojem 19, a drugi privez datira iz 1505.

21. SPIERA, Ambrosius de. *Quadragesimale de floribus sapientiae.* (Ed. Marcus Venetus). Venetiis, Bonetus Locatellus pro Octaviano Scoto, 10. Kal. Mart. /20.II / , 1488 /1489 . 2° Got.

Primjerku je dodano je 6 praznih knjigoveških listova, na zadnjemu je zapis da je knjigu za života koristio fra Joannis Capella, a na listu A stoji da je knjiga u vlasništvu samostana. Nalazimo rijetke marginalije uz tekst, korice su načinjene od komada teleće kože, bez podstave. Primjerak je restauriran 2015. godine.

22. THOMAS AQUINAS, *Summa theologiae.* (Ed. Franciscus de Nerito). Pars prima. / Patavii / , Albertus de Stendal, 5. X. 1473. 2° Got.

Ova inkunabula je uvezana u drvo izvorno presvučeno kožom, a kasnije ružičastim platnom, vrlo oštećenim. Na prvom listu višebojni inicijal Q /"accipies"/ uz to nalazimo rubnu borduru, na donjem rubu lovor vijenac s targom i zastavom u crvenoj boji te zapis: *fratris Petri Francetich a Flumine O. M. inscriptus Bibliothecae Tersactensi* i nevješto izrađen grb, možda Francetića. Na prednjoj korici tiskani exlibris Petra Francetića. Nalazimo manji broj bilježaka na marginama. Primjerak ima jako oštećen knjižni blok, oštećenja od crva, mrlje od vlage. Restaurirano 2015. godine (vidi prilog Sl.1.).

Sl. 1. Thomas Aquinas, *Summa theologiae*. (Ed. Franciscus de Nerito). Pars prima. Albertus de Stendal Padova, 1473. godine. Naslovna strana (foto Luana Starc)

Sl. 2. Gregorius IX, papa. *Decretales.*, Thomas de Blavis de Alexandria, Venecija, 1489. godine. Kartonske korice s okovima i kožnatim kopčama (foto Luana Starc)

Iz analize zbirke inkunabula primjećujemo da su kod svih primjeraka prisutne mrlje od vlage i oštećenja od crva i ostalih štetoina. Najugroženiji primjerci su restaurirani 2015. godine, a trenutno su u tijeku restauracije još dvaju primjeraka. Inkunabule su različitog formata, ali prevladava folio format 2° (13 primjeraka), zatim kvarta 4° (5 primjeraka) i oktav

8° (4 primjerka). Korice su uglavnom kartonske ili drvene, rjeđe od ljepenke znatno lošeg stanja. One drvene su uglavnom presvlačene smeđom ili bijelom kožom, a rijetki primjerci imaju originalne kopče. Gotovo su sve knjige tiskane u Veneciji, što je zapravo i logično znajući da je Venecija bila „tiskarska sila“ s najvećim brojem tiskara u Italiji, a pogodna okolnost bila je njena relativna blizina i povezanost morskim i kopnenim putevima s Trsatom.

Sve su inkunabule smještene i zaštićene u vatrostalnim ormarima, smještenim u knjižnici. Restaurirani primjerci odvojeni su unutar ormara u zaštitnoj ambalaži od onih koji još čekaju restauraciju kako bi se spriječio prelazak eventualne nečistoće i plijesni. Ormari su zaključani, a ključ se nalazi kod gvardijana samostana. Dvaput mjesečno, ormari je potrebno otvoriti, provjeriti građu i provjetriti.

9. Građa stare knjige samostanske knjižnice Trsat

Pri definiranju stare knjige standardna se definicija knjige iz općega i specijalističkoga referentnog djela uobičajava vremenski omeđiti na razdoblje od Gutenbergova izuma 1455. godine pa do 19. stoljeća. Gornja granica kreće se u pojedinim europskim zemljama od 1830. do 1850, ovisno o tome kada je u tehnološkom smislu učinjen korak dalje, odnosno kada je ručno tiskanje knjiga zamijenjeno strojnim koje donosi kvantitativnu promjenu u broju tiskanih djela i broju tiskanih primjeraka. Dolazi i do drugih promjena u postupcima proizvodnje knjige npr. nakladnički uvez, što u velikoj mjeri mijenja materijalna obilježja knjige i, prema tome, njen opis u katalozima, bibliografijama itd. (usp. Katić, 2007:40)

80-ih godina 20. stoljeća fra. Vatroslav Frkin i prof. Šime Jurić započeli su sa popisivanjem stare knjige tiskane do 1850. godine u hrvatskim franjevačkim knjižnicama Provincije svetog Ćirila i Metoda. Franjevačka knjižnica Trsat tada je otkrila svoje knjižno blago. Otkriveno je da sadrži više od 10 000 svezaka stare građe s brojnim raritetima koji su bili smješteni u uređenu prostoriju na drugom katu samostana. Pod stručnim vodstvom fra Vatroslava Frkina knjige su raspoređene u dvadeset sadržajnih skupina i sustavno katalogizirane u dva kataloga, abecedni i sadržajni.

Kao što je već spomenuto, 2011. je godine pod vodstvom File Bekavac – Lokmer i Jurja Lokmera započela katalogizacija stare građe u mreži CROLIST. Od 2011. do danas obrađeno je više od 70% građe, a u knjižnici radi i za katalogizaciju je zadužena umirovljena knjižničarka. Procijenjeno je da je do danas obrađena građa iz XVII. i XVIII. stoljeća, te započeta obrada građe iz XIX. stoljeća. Kao što se može primijetiti, građa se obrađuje po kronološkom

redosljedju. Budući da je građa bila raspoređena na policama u sadržajne skupine, bilo je potrebno promijeniti raspored. Danas su knjige na policama raspoređene s obzirom na stoljeće u kojem su tiskane i na format. Takav je raspored izvršen kako bi se dobilo na prostoru i usustavila signatura. 16. stoljeće označuje oznaka RARA, 17. stoljeće A, 18. stoljeće B i 19. stoljeće C. Naime, već je spomenuto da postoji nekoliko usustavljenih formata stare knjige. Tako ćemo primjerice na policama sve kvarte (4°) tiskane u 18. stoljeću naći na istim policama (Sl. 3.).

U razgovoru sa knjižničarkom zaduženom za katalogizaciju i očuvanje fonda, saznala sam da se u narednim godinama planira i digitalizacija knjižnične građe, no prvo je potrebno izvršiti bibliografsku obradu. Iako je 60% građe već dostupno na online katalogu, to je spor proces. Naime, već je spomenuto kako je uvez bio skup i uvezivanje se vršilo nakon tiskanja, stoga se u brojnim primjercima jednog uveza nalazi nekoliko svezaka (djela). Tada je potrebno katalogizirati sva djela posebno i naznačiti ih kao privez. Novi UNIMARC omogućuje povezivanje priveza i u katalogu, stoga korisnici i pretraživanjem kataloga dobivaju informaciju o svim svescima koji se nalaze unutar jedne knjige/primjerka građe.

Iz dosadašnje obrade stare građe otkriveno je da trsatski samostan ima u svom knjižnom fondu djela Ruđera Boškovića:

„Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicum legem virium in natura existentium...Ed. Veneta 1., Venetiis Ex Typographia Remondiana 1763. v.8 ° (XI + 311 + 8 str.; s 4 tab). Prema istraživanjima koje je 60-ih godina proveo Šime Jurić u svojoj potrazi za inkunabulama u brojnim hrvatskim knjižnicama, saznajemo da ista djela imaju samo još dvije knjižnice u Zagrebu (današnja NSK i Metropolitana) i dvije u Dubrovniku (Povijesni arhiv i Knjižnica Male braće).

Kao što je već spomenuto 80-ih godina 20. stoljeća Vatroslav Frkin je u suradnji s knjižničarima Šimom Jurićem i Antunom Đamićem proveo reviziju Badalićeva djela „Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj“ izdanog u Zagrebu 1952. godine. Istražujući inkunabule odmah su odvajane i rijetke knjige (hrvatske i strane) koje su potom popisane i popisi predani regionalnim zavodima za zaštitu spomenika kulture. Taj fond rijetkih tiskanih knjiga podijeljen je u četiri grupe:

1. inkunabule, **2.** strane rijetke knjige tj. djela 16. stoljeća, **3.** slovenske i srpske knjige do 1850., **4.** hrvatske rijetke knjige do 1850. Pronađeno je i inventarizirano mnoštvo autora i suautora tiskanih djela i djelca iz filozofije navedenih pod naslovima: Asserta, Assertiones, Conclusiones, Positiones, Propositiones i Selectae theses. Prema opisu koji je donio Jurić o hrvatskim latinistima to su početne riječi iza kojih stoji nastavak opširnog naslova. Ti naslovi

već daju kratak sadržaj samih rasprava. Najčešće se spominju Toma Akvinski i Ivan Duns Scot prema čijim mišljenjima (*secundum mentem*) su se sastavljale i vodile rasprave. Navode se zatim crkve u kojima su se vodile te javne rasprave, pa zatim imena voditelja (*sub praesidio*) i redovničkih i svjetovnih đaka koji su bili sudionici rasprava. Kao zaključak se navodi dan, mjesec i godina. Redovito su se rasprave vodile u srpnju i kolovozu, rjeđe su se održavale u drugim mjesecima godine. Dani održavanja rasprava ponekad su nadodani rukom.

Neke od tih rasprava tiskane su prije održavanja same rasprave, ali je izvjestan broj tiskan nakon održavane rasprave. Budući da mnoga mjesta u kojima su se održavale javne rasprave nisu imala tiskare, one su se tiskale u mjestima gdje postoje tiskare. Mnoge od tih teza tiskane su kao samostalna djela ili djelca (nekada imaju nekoliko stranica). Priličan broj je tiskan kao privez kojem većem djelu samog prevoditelja rasprave ili kojeg drugog značajnijeg pisca. Čest je slučaj bio da je privez nadodan djelu koje je izašlo desetak godina prije nego je održana rasprava. Također postoje slučajevi da je privez tiskan u jednoj tiskari ili mjestu, a glavni dio u drugom. Čest je slučaj bio također da je to djelo ostalo neuvezano, pogotovo ako se radilo o manjem broju stranica. Gotovo su sva djela ili djelca iz područja filozofije od 17. do 19. stoljeća tiskana na latinskom jeziku, što je posve razumljivo jer su predavanja i ispiti bili na latinskom jeziku sve do polovice 19. stoljeća.

Primjer:

„Conclusiones ex universa theologia ad mentem Joannis Duns Scoti, primi pro Immaculata Deiparae conceptione pancratiastis, & doctoris subtilissimi. Defensae a P. Basilio Battauz praeside P. Jacobo Hoffstetter. Labaci : formis J. G. Mayr, 1716.“

Iz kataloga saznajemo da je djelo tiskano u Ljubljani 1716. godine kod tiskara Johana Georga Mayra, svezak ima 10 stranica. UNIMARC omogućuje povezivanje priveza i u katalogu stoga imamo podatak da je taj svezak privezan uz *„Celebriores controversiae canonicotheologicae super rubric. XXXIX. Lib. V. Decretalium. Sive de censuris ecclesiasticis in communi, & particulari. Corollariis etiam practicis elucidatae studio, & opera P. F. Jacobi Hoffstetter ...“*

Saznajemo da su oba djela tiskana iste godine i istog autora. Kod prvog djela je riječ o raspravi (zaključujemo to po naslovu *Conclusiones* i po broju stranica), a drugo djelo je „glavno“ od 191 stranice uvezano u kožu sa zlatnim ukrasima. Naime, brojne europske institucije već imaju bogate zbirke digitalizirane stare knjige dostupne na internetu. Čest je slučaj da je isto djelo koje se nalazi primjerice u Trsatskom samostanu već digitalizirano i dostupno na mreži. Stoga se u katalog dodaje poveznica na internetsku stranicu i korisnik jednim klikom ima dostupan pregled cijele knjige.

Već dugi niz godina fra Petar Antun Kinderić istražuje skladateljske i glazbene sadržaje brojnih crkvenih institucija u Hrvatskoj. Zbirku muzikalija Franjevačkog samostana na Trsatu obradio je, opisao i objavio 1985. godine. U tom sređivanju i objavljivanju glazbene arhivske građe nigdje se ne spominje *Catalogus Musicalibus pertinentium ad Bibliothecan Convectus Tersactani* koji je pronađen 1992. godine. Kao što se iz naslova vidi, on pripada knjižnici franjevačkog samostana na Trsatu. Pronađen je kao drugi podsvezak u koricama sa sveskom koji sadrži 3 lista na kojima su se potpisivali uglednici prigodom posjeta Svetištu. Prvi potpis datiran je 1880., a posljednji 1887. godine. Bilježnica je velika 22,5 x 35 cm i to je zapravo uvez tankih papira u tvrde korice. Sam popis nema nikakve sadržajne veze s *Catalogusom*, ali možemo pretpostaviti da je u tom razdoblju uvezan u dotičnu bilježnicu. *Catalogus* je uvezen na kraju bilježnice, manjeg je formata (23 x 31 cm), a sadrži ukupno 189 popisanih glazbenih jedinica na 7 stranica. Jedinice su popisane na latinskom, njemačkom (gotica), francuskom i slovenskom jeziku. Papir je tanak, proziran, a sam *Catalogus* je pisan crnom tintom, kosim, ponegdje prilično nečitkim rukopisom (Riman 1992: 479). Na unutarnjim rubovima u samoj blizini šavova uveza nema tragova požućenja listova, stoga znamo da papir nije bio dugo pod utjecajem vanjskih čimbenika prije negoli je uvezan (privezan) postojećoj bilježnici. Iz tih činjenica možemo zaključiti da nastanak popisa datira približno vremenu uvezivanja. Skladbe sa popisa (*Catalogusa*) pripadaju najrazličitijim poznatim, manje poznatim ili čak dosad nepoznatim skladateljima. Zastupljene skladbe raznog su sadržaja, uglavnom duhovnog, navedene bez posebnog redosljeda: mise, litanije, ofertoriji, Tantum ergo, Te deum, Graduali i razne skladbe duhovna i svjetovna sadržaja. Podaci o pojedinim skladbama veoma su oskudni. Navedeno je ime skladbe s naznakom tonaliteta u kojemu je skladba napisana, vrsta skladbe, ime skladatelja tamo gdje je poznat, te naznaka o tome je li skladba tiskana ili je u rukopisu (gedruckt ili manuscript) (Riman 1992: 482).

Veliki dio građe je stajanjem na policama desetljećima i stoljećima zadobio mrlje od vlage i oštećenja od crva, termita i raznih štetočina. Korice su se knjiga uglavnom presvlačile kožom. Kad je u ljetnim mjesecima dolazilo do povećanja temperature u knjižnici, ti su kožni uvezi ispuštali masnoću koja je tako oštećivala naslovnu stranicu ili kolofon. To je danas otežavajuća okolnost jer su upravo te stranice ključne za dobivanje podataka o naslovu, autoru, datumu tiskanja itd. Kada podaci o autoru ili godini izdanja nedostaju, knjižničarka koristi digitalizirane baze podataka, one hrvatske i inozemne.

Sl. 3. Raspored knjiga na policama (po formatu i stoljećima tiskanja) u samostanskoj knjižnici Trsat (foto Luana Starc)

10. Konzervatorsko – restauratorski radovi na knjižnoj građi franjevačkog samostana na Trsatu

Hrvatsko restauratorsko društvo definira restauriranje kao izravne aktivnosti na kulturnoj baštini koja propada ili je oštećena. Cilj takve aktivnosti je olakšati razumijevanje kulturne baštine, istovremeno poštujući, koliko god je to moguće, njen estetski, povijesni i fizički integritet. Temeljno načelo je da se restauratorskim zahvatom ne naruši izvorni izgled predmeta i da se ne nanese nova oštećenja. Također je važno je da se pri restauraciji iskoristi što je više moguće izvornog materijala (Vokić 2010: 40). Preventivno konzerviranje sastoji se od neizravne aktivnosti u svrhu usporavanja propadanja i sprječavanja šteta stvaranjem uvjeta optimalnih za očuvanje kulturne baštine koliko god je to kompatibilno s njenom društvenom uporabom. Ono obuhvaća pravilno rukovanje, transport, uporabu, skladištenje i izlaganje. Preventivno konzerviranje definira se i kao istraživanje i interveniranje u svrhu reduciranja stupnja propadanja i u cilju smanjenja rizika zbirkama. Također, može involvirati pitanja izradbe faksimila u svrhu očuvanja izvornika (Vokić 2010: 43).

U svrhu konzervatorskih radova na inkunabulama, knjige/umjetnine su fotodokumentirane u izvornom stanju (prednja strana, poledina, detalji), prije početka samih radova, te za vrijeme i nakon istih. Izrađeni su i mikroskopski snimci (velika povećanja) detalja pojedinih oštećenja. Izvršeno je mjerenje pH vrijednosti listova, provedeno suho mehaničko čišćenje listova knjige i mokro čišćenje listova u vodenoj otopini.

Dezinfekcija listova i korica provedena je 70% etanolom, a izvršena je i neutralizacija listova u vodenoj otopini kalcijevog hidroksida te bookkeeper sprejem onih koji nisu bili odvajani od knjižnog bloka.

Pri restauracijskim radovima ojačani su listovi metil-celuloznim ljepilom, a pojedini listovi ojačani su japanskim papirom po cijeloj poledini lista. Izrađena je popuna nedostajućih dijelova listova knjige japanskim papirom. Listovi su restaurirani također zapunjavanjem oštećenja papirnom pulpom. Izvorni presvlačni materijal također je restauriran sadržavajući fragmente koji su nalijepljeni ispod predlista. Na kraju je izvršeno ravnanje i sušenje građe.

Izrada i opremanje uveza izvedeno je po uzoru na izvornik: šivanjem nekoliko knjižnih slogova pamučnim koncem na izvorne izbočene vezice, a izrađene su i kapitalne vrpce na hrptu knjige. Kod primjeraka gdje je to bilo moguće, aplicirane su izvorne, očišćene i konzervirane kapitalne vrpce. Za knjige koje su imale pergamenske korice, izrađene su nove (također pergamenske), ali su na njih aplicirani izvorni fragmenti presvlačnog materijala. Na primjercima s drvenim koricama, uglavnom su restaurirane te iste originalne korice koje su pritom očišćene 70% etanolom (time se sprječava nastanak plijesni). Korice su zatim presvlačene restauriranim izvornim materijalom/kožom. Na mjestima popuna od kože ponavljaju se ukrasne linije i to na prednjoj i stražnjoj korici te hrptu knjige. Primjercima na kojima se vide tragovi nestalih kopči, izrađuju se nove (metalne ili kožne, ovisi o izvorniku) te se one pričvršćuju na gotovi uvez. Na kraju se izrađuju zaštitne ambalaže za uvez.

Podatke o konzervatorsko – restauratorskim radovima preuzela sam iz izvještaja (nalazi se u arhivu) koji je izradio zaduženi restaurator Velimir Mikac.

Sl. 4. Primjer restaurirane knjige (foto Luana Starc)

11. Stara knjiga kao predmet zanimanja korisnika

Prvo pitanje koje se postavlja kad je riječ o otvaranju samostanske knjižnice za javnost je: je li stara knjiga predmet zanimanja korisnika?

Kako bi se na to pitanje odgovorilo potrebno je sagledati činjenice o različitim aspektima stare knjige kao predmeta zanimanja pojedinih korisničkih zajednica, a koji zahtijevaju odgovarajući pristup u obradi. Posljednjih godina u našoj se zemlji zapaža sve veće zanimanje za nacionalnu kulturu i nacionalno blago što utječe na promjenu strukture korisnika stare tiskane građe. No, sa sigurnošću možemo reći da su najveći korisnici starih zbirki znanstveni istraživači i pripadnici nekih znanstvenih zajednica.

Inkunabulistika je znanost koja se razvila u 18. i 19. stoljeću, a do danas imamo mnogo autora i djela koji daju rezultate opsežnog istraživanja inkunabula u svijetu. U hrvatskim samostanima imamo zasigurno još mnogo inkunabula i vrijedne stare građe koju još treba otkriti i inventarizirati.

Stara knjiga nam daje materijal za proučavanje kulturnih pojava kao što su opismenjivanje, obrazovni procesi, popularna djela, masovno ponašanje, navike i obredi manjih skupina kao što su franjevci, studenti teoloških škola i velikaške obitelji koje su samostanima ostavljale knjige u naslijeđe. Sama bibliografska obrada stare knjige usko je povezana s potrebama i zahtjevima korisnika – istraživača koji pripadaju širokom krugu znanstvenih disciplina. Na prvom mjestu je proučavanje literarne ili tekstualne povijesti koje je neodvojivo od povijesti knjižne proizvodnje. Povijest proizvodnje, upotrebe i utjecaja tiskanih artefakata fundamentalna je i za druge studije vezane uz povijest umjetnosti, a to su: grafika, sitnoslikarstvo, knjigoveško umijeće, povijest knjige, povijest knjižnica – privatnih i javnih, sociološka istraživanja čitanja i kolekcionarstva, odnosno intelektualne i kulturne povijesti u cjelini.

12. Zaključak

Franjevačka samostanska knjižnica na Trsatu od svog nastanka čuva u sebi bogato knjižnično bogatstvo. Od 17. stoljeća, unutar djelovanja samostana, na Trsatu su otvarane škole te su se u svrhu obrazovanja nabavljale knjige potrebne za učenje i predavanje. Danas u knjižnici imamo zbirku inkunabula od 22 primjerka neprocjenjive vrijednosti. Najvrjedniji primjerak je *Lekcionar Bernarda Splitsanina* koji je jedan od 3 postojeća primjerka u svijetu.

Od iznimne je važnosti za knjižnicu bio projekt koji je 2011. pokrenula Provincija svetog Ćirila i Metoda. Naime, rijetka se i stara građa inventarizirala i započela je njena bibliografska obrada i katalogizacija u CROLIST katalogu. Tako je danas na zajedničkom skupnom katalogu omogućeno pretraživanje i građe koje se nalazi u samostanskoj knjižnici.

Nažalost, knjižnica (još) nije otvorena za javnost i ne vrši posudbu građe. Nekoliko je glavnih prepreka koje to onemogućavaju: prva je sama činjenica je prostor knjižnice unutar samostana gdje je ulazak obično dozvoljen samo franjevcima. Posjet je moguć uz prethodnu najavu i dozvolu gvardijana samostana. Druga prepreka je nedovršena kataložna obrada knjižnične građe. Zasad je 60-70 % građe obrađeno i dostupno na Crolist katalogu. Budući da u knjižnici posao katalogiziranja, očuvanja i zaštite građe obavlja jedna knjižničarka, to je spor proces. Samostanske knjižnice troškove katalogiziranja, djelovanja i uređenja snose same tj. snosi ih Ordinarij (vrhovno redovničko poglavarstvo) u čijem su vlasništvu te iste knjižnice. Upravo su nedovljna financijska sredstva još jedna od prepreka za otvaranje te knjižnice za javnost. Naime, potrebno je građu smjestiti u adekvatne prostore u kojoj bi pristup bio brži nego što je to danas unutar samostana. Potrebna je suradnja lokalne vlasti i svetišta na Trsatu kako bi se započeo projekt za igradnju prostora u kojem bi knjižnica pohranila građu, čuvala ju u adekvatnim uvjetima, izložila najvrjednije primjerke i vršila posudbu ostale građe (ne zaboravimo da knjižnica broji 10 000 svezaka građe iz 20. stoljeća koji ne spadaju u rijetku građu).

Na pravnom polju nužno je pokrenuti suradnju Ordinarija, Provincije i Ministarstva za kulturu te donijeti pravilnik o radu samostanskih knjižnica. Tek će tada biti moguće ubrzati otvaranje tih knjižnica i možda uskoro omogućiti i uslugu posudbe i započeti proces digitalizacije koju čekaju mnogobrojne samostanske knjižnice u Hrvatskoj.

Literatura

1. Dahl, S. 1979. Povijest knjige. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
2. Frkin, V; Hrvatska filozofska tiskana djelo i teze ... Prilozi 39--40 (1994)
3. Hoško, F. E. Franjevačka knjižnica na Trsatu. // Sveti Vid : zbornik. 4 (1999)
4. Hoško, F. E. Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj. //Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.
5. Jurić, Šime. Iz muzeja hrvatske prošlosti, Matica hrvatska, Zagreb, 2000
6. JURIC, Šime FRKIN, Vatroslav. Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. IV. zbirka inkunabula u knjižnicama franjevačke Provincije sv. Jeronima. // Croatica Christiana periodica, Vol.14 No.26 Prosinac 1990.
7. Katić, Tinka. Stara knjiga: bibliografska organizacija informacija, Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007
8. Krtalić, M., Hasenay, D. i T. Aparac-Jelušić. 2011. „Upravljanje zaštitom pisane baštine u knjižnicama - teorijske pretpostavke“. Vjesnik bibliotekara Hrvatske 54, 1/2
9. Hasenay, D. Organizacijske pretpostavke zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama. // Libellarium, III, 2 (2010)
10. Pollard, W. Alfred. Fine books, 2011 [EBook #35494] dostupno na: <
<http://www.gutenberg.org/files/35494/35494-h/35494-h.htm>
11. Riman, Marija. Novootkriveni popis muzikalija u franjevačkom samostanu na Trsatu, // Dometi, God.25. Br 11/12 Rijeka, 1992.
12. Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj, Zagreb, 2015
13. Stipčević, A. 1985. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
14. Stipčević, A. 2008. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3: Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb: Školska knjiga.
15. Šundalić, Zlata, Čemu nas uči stara hrvatska knjiga, ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, sv. 29, 2013
16. Vegh, Željko. Samostani : utvrde naoružane knjigama // Tema : časopis za knjigu, God.1 (2004)
17. Vokić, Denis. Prijedlog novog usustavljenja konzervatorsko - restauratorske struke, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 54 33/34-2009./2010

18. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. 1999. Narodne novine 69 ,
<http://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html>
19. Zakon o knjižnicama. 1997. Narodne novine 105, <http://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/267274.html>

Popis priloga

1. Sl. 1. Thomas Aquinas, *Summa theologiae*. (Ed. Franciscus de Nerito). Pars prima. Albertus de Stendal Padova, 1473. godine (naslovna strana)
2. Sl. 2. Gregorius IX, papa. *Decretales.*, Thomas de Blavis de Alexandria, Venecija, 1489. godine (kartonske korice s okovima i kožnatim kopčama)
3. Sl. 3. Raspored knjiga na policama (po formatu i stoljećima tiskanja) u samostanskoj knjižnici Trsat
4. Sl. 4. Primjer restaurirane knjige